

University of Groningen

Oud-Egyptiese voorstellingen aangaande de ziel

Cazemier, Lukas Jan

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1930

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Cazemier, L. J. (1930). *Oud-Egyptiese voorstellingen aangaande de ziel*. Veenman.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

INLEIDING.

Reeds vroeg heeft de dood de mensen tot nadenken gebracht. Zeer oud en algemeen verbreid is toch het geloof, dat de dood geen volkomen eind maakt aan het menselijk bestaan. Aanstonds komt de vraag op, hoe zal de toestand na het sterven zijn? Waar deze vraag niet met zekerheid beantwoord kon worden, moest de beantwoording wel overgelaten worden aan het voorstellingsvermogen der mensen.

Zo heeft men zich dat leven in het onbekende land voorgesteld op dezelfde wijze als op de aarde. Aan het lichaam heeft men dat voortbestaan vastgeknoopt. De pyramideteksten spreken:

Sta op, T., gij hebt uw hoofd ontvangen, voor u zijn uw beenderen verenigd, voor u zijn uw leden verzameld, gij hebt de aarde van uw vlees afgeschud. ¹⁾

Niet zullen uw beenderen vergaan, niet zal uw vlees verteren, niet zullen uw leden zich van u verwijderen. ²⁾

Toch kan de vergankelijkheid van het gestorven lichaam niet onopgemerkt zijn gebleven. Dit bewijst een soortgelijke pyramidetekst, waarin men de dode nadrukkelijk verzekert, dat de vergankelijkheid op hem geen vat zal hebben.

O vlees van T., verteer niet, verga niet, uw reuk zij niet slecht. ³⁾

Deze uitspraak houdt reeds in, dat het gestorven lichaam voor het verdere leven moet blijven, zoals het is. Dit is dan ook de oorsprong van het mummificeren. Vinden we sedert de vijfde dynastie deze bewerking vrij algemeen, ⁴⁾ de Engelse arts ELLIOT

¹⁾ Pyrt. 654 = 1732.

²⁾ Pyrt. 725.

³⁾ Pyrt. 722.

⁴⁾ ERMAN-RANKE, S. 352.

SMITH stelt de eerste sporen reeds in de tijd der eerste dynastie. ¹⁾

Het leven na de dood was dus gebonden aan het verder bestaan van het gestorven lichaam. Waar de Egyptenaren de doden begroeven, op die plaats moesten zij voortaan verkeren. Toch moet er dadelik reeds een groot verschil zijn opgevallen. De dode kon zich niet meer vrij bewegen, gebonden als hij was aan het graf; in elk geval kon men zijn bewegingsvrijheid niet waarnemen. In plaats van de ruime aarde, werd het enge graf de plek waar de dode vertoefde. Vandaar dat hoe langer hoe meer zorg besteed wordt aan de woning, die na het sterven wordt betrokken.

Werden in de alleroudste tijden de doden eenvoudig in een dierenhuid gewikkeld en in het zand gelegd, langzamerhand komt hierin verandering. Het omhulsel, waarin het lijk gewikkeld wordt, maakt men sterker en kostbaarder. Ook worden eerst kleinere, later grotere graven gebouwd, tot ten slotte geweldige gebouwen ontstaan, enkel voor de overledene. Als het graf toch de eeuwige woning is, moet het de dode zo aangenaam mogelijk gemaakt worden. Zeker komen er later andere gedachten bij, bv. om door de grootte van het bouwwerk de gestorvene te vereren, doch oorspronkelijk was alles enkel ten gerieve van de dode, die in de andere wereld omringd moest zijn door alles, wat zijn bestaan kon vervroliken. Het is ook langs deze lijn dat de versiering, op allerlei voorwerpen aan de dode gewijd, zich ontwikkelt. Deze had toch oorspronkelijk enkel praktische betekenis voor de gestorvene. ²⁾

De gebondenheid aan het graf maakte echter verschillende dingen nodig. In het bijzonder moest gezorgd worden, dat de dode geen gebrek had aan voedsel. Zonder dat zou hij „sterven”. Vandaar de ook in Egypte welbekende offers, die bij de graven werden neergezet.

Wat de mensen ontvangen, als zij begraven zijn, zijn de duizenden aan brood, de duizenden aan bier op de offer-

¹⁾ J.E.A. 1 (1914), p. 189 ff.

²⁾ SCHARFF, Grundzüge, S. 31.

tafel van Hntj imntjw. Arm is de erflater, door wie niets beschreven is, ¹⁾

d.w.z. arm is hij, die geen testament heeft achtergelaten om zijn dodenkultus te regelen.

Uit alles blijkt wel, dat men zich het leven na de dood dacht als het leven op deze wereld en toch aan de andere kant ook weer geheel anders. Uit verschillende omstandigheden is dit laatste op te maken. De meegegeven voorwerpen zijn dikwels zeer klein en uiterst broos. De messen van vuursteen, gevonden in Abusir el-Meleq zijn voor het gewone gebruik veel te teer. Bovendien zijn zij alle doorgebroken, ook die gevonden zijn in graven, welke geen enkel spoor dragen, dat zij onderzocht zijn. Allerlei aarden en stenen voorwerpen zijn door een gat of op andere wijze onbruikbaar gemaakt. SCHARFF spreekt het vermoeden uit ²⁾, dat men daardoor heeft willen aantonen, dat deze voorwerpen niet voor het gewone leven bruikbaar zijn, doch enkel van nut waren voor de gestorvene.

Daar de dode reeds in de vroegste tijden min of meer in linnen gewikkeld werd, was het vanzelf sprekend, dat hij niet op gewone wijze het voedsel tot zich kon nemen. Toch moest hij eten om niet ten onder te gaan, desnoods door de kracht van het gesproken woord. Formules werden geresiteerd voor het openen van de mond. Mede hieruit ontwikkelt zich de later zeer gekompliseerde dodenkultus. Doel is niet de herinnering aan de dode te bewaren, noch de afgestorvene te vereren, maar hem te laten voortbestaan. KEES noemt het „ein Belebungszauber, mit dem Zwecke der vollkommenen materiellen Restitution“ ³⁾.

Lichamelik leeft dus de dode verder in zijn graf. De vraag doet zich direkt voor: hoe lang duurt deze toestand? De Egyptenaar spreekt gaarne van eeuwig. Bv.:

de aarde zal niet leeg zijn van P. tot in eeuwigheid. ⁴⁾

¹⁾ Pyrt. 474 v.

²⁾ SCHARFF, Grundzuege, S. 37 f.

³⁾ KEES, S. 53.

⁴⁾ Pyrt. 363, 1455.

Maar gezien de zorg besteed aan het gestorven lichaam, kunnen we zeggen, dat de eeuwigheid duurt tot het ogenblik, dat het lichaam geheel verteerd is. Deze gedachte wordt bij vele primitieve volken gevonden. De Indianen in Guyana brengen zolang spijzen bij het graf, tot dit invalt, dus tot het lijk vergaan is. ¹⁾ Van dat ogenblik af heeft de dode niets meer aan de goede zorg van zijn nabestaanden. Hij is geheel dood, hij bestaat niet meer.

Zolang er nog maar iets overblijft, bv. de beenderen, is de dode nog niet verdwenen. Wil men zich spoedig en zeker van een gestorvene ontslaan, men heeft het lichaam slechts te verbranden en de as naar alle kanten uit te strooien. ²⁾

Ook veel voorkomend is de gedachte, dat de gestorvene ophoudt te bestaan, als de herinnering aan hem verdwenen is. ³⁾ Hier is dus het voortleven enkel gebonden aan de herinnering der levenden.

Nu wordt in Egypte het voortbestaan na de dood vastgeknoopt aan de „lebende Leichnam“. Macht te hebben over zijn lichaam is het gewenste doel, zoals de pyramideteksten het vaak uitdrukken. ⁴⁾ In staat te zijn om zich te verheffen op de rechterzijde en zich te verzadigen aan de gebrachte spijzen, dank zij de toewijding der achtergeblevenen. ⁵⁾ Dat laatste laat wel duidelijk de betrekking van de levenden tot de doden uitkomen. Het omgekeerde is niet direkt zichtbaar. Toch is er een zeer nauwe, ofschoon dikwels niet begeerde betrekking waar te nemen.

De dode was gebonden aan zijn graf. Deze woonplaats was geheel aan hem overgelaten, zelfs van de mensenwereld gescheiden. Dit komt duidelijk uit in de ligging van de begraafplaatsen, die men zowel in historische als prehistorische tijden vindt op de linker Nijloever. Een kaartje van de voor- en vroeghistorische kerk-

¹⁾ CLEMEN, S. 14.

²⁾ WIEDEMANN, S. 4.

³⁾ CHANTEPIE, I, S. 143.

⁴⁾ Bv. Pyrt. 2092/3.

⁵⁾ Vgl. Pyrt. 1002/3.

hoven in Egypte geeft tien begraafplaatsen op de linkeroever aan, tegen twee op de rechter zijde. ¹⁾ Het Westen is het land der doden bij uitnemendheid, niet alleen in Egypte, maar bij vele volken. Dat dodenland liet men bovendien gaarne van de levenden gescheiden zijn door een stroom ²⁾; mochten dus de gestorvenen nog enige vrijheid van beweging bezitten, ze zouden de levenden toch niet kunnen bereiken.

Deze voorstelling blijft, dank zij het konservatisme der Egyptenaren, die niet spoedig iets loslieten, wat eenmaal door hen was aangenomen, in Egypte voortbestaan, ook in latere tijden, waarin men zich andere gedachten vormt over de verblijfplaats der doden.

Juist die markante scheiding wijst reeds op een mogelijke inwerking van de doden op de levenden; een inwerking waarvan in de alleroudste tijden moeilijk gesproken kan worden. Daar was het toch een lichamelik verder leven alleen in het graf. Het bewustzijn was de dode wel niet geheel ontnomen, maar toch aan banden gelegd. Wel bezat hij zoveel bewustheid om in staat te zijn de gebrachte spijzen te nuttigen, maar niet zoveel kracht om die spijzen zonder hulp van de levenden te gebruiken. Het was veeleer een slapen, waaruit men voor korte ogenblikken kon ontwaken. „Zij die slapen” is een veel voorkomende en tegelijk zeer typerende naam voor de doden.

De afschuw van T. is de slaap, datgene wat hij haat, is de moeheid. ³⁾

Zeker geen begeerlike toestand. Doch juist dit vergelijken van de dode met iemand die slaapt, heeft bij vele primitieven de gedachte wakker geroepen, dat de dode toch niet aan het graf is gebonden, dat hij zich vrijer kan bewegen. In de slaap ligt men stil terneer en toch kan men elders zijn, nl. in de droom. Want de voorstellingswereld, die de droom te voorschijn roept, is een reële, waarin degene die slaapt zich werkelijk bevindt. In

¹⁾ SCHARFF, Grundzuege, S. 70.

²⁾ CHANTEPIE, I, S. 142.

³⁾ Pyrt 721, 1500.

de slaap is het, alsof de „ziel”, nog liever dat wat het leven draagt, de mens voor enige tijd verlaat. De primitief bezit een onderscheidingsvermogen dat meer emotioneel dan theoretisch is; zijn denken is meer gefühlsmässig, wat duidelijk verschillende woorden voor „ziel” weergeven. Zo betekent in O. Algonkin het woord chepy: een die weggegaan is, bij de Sioux Indianen noganawa: dat wat iemand verlaat. ¹⁾ Howitt vroeg iemand in Z. O. Australië, of hij werkelijk geloofde, dat zijn „yambo” gedurende de slaap kon rondzwerfen. En het antwoord luidde: „Als ik slaap, bezoek ik afgelegene plaatsen, ontmoet verre vrienden, ja kan zelfs spreken met mensen, die gestorven zijn.” ²⁾

In de droom kan men dus met iemand anders in contact komen. Enkele bewijsplaatsen voor Egypte laat ik volgen.

Wanneer Thutmoses IV zich in de schaduw van de grote sfinks neerlegt om uit te rusten, valt hij in slaap en droomt, dat de god in eigen persoon met hem spreekt en hem het koningschap belooft, wanneer hij de sfinks van het woestijnzand bevrijdt. ³⁾

In het verhaal van Setom en zijn zoon Si-Osire is tweemaal van een droom sprake. Eerst spreekt iemand met Meh-wesecht, de vrouw van Setom, daarna onderhoudt iemand zich met Setom. ⁴⁾

Een inscriptie uit de 25e dynastie, de zgn. droomstele, vermeldt, hoe koning Tanwatamon in de droom twee slangen ziet, die hem openbaren, wat in de toekomst ligt. ⁵⁾

Nu is er tussen dood en slaap geen ander verschil, dan dat de „ziel” bij de dood iets langer wegblijft, te lang in elk geval om gewoon verder te leven, hoewel in een volgend leven het lichaam uitgangspunt blijft van al de zwerftochten, die de ziel

¹⁾ SÖDERBLOM, S. 19.

²⁾ Ibidem, S. 19.

³⁾ A. ERMAN, Aegyptische Chrestomathie. Berlin 1904, S. 81 f.

⁴⁾ G. ROEDER, Altaegyptische Erzählungen und Märchen. Jena 1927, S. 158.

⁵⁾ SPHINX, Revue critique embrassant le domaine entier de l'égyptologie, XXI, 2 (1924), p. 50.

onderneemt. Zo wekt het reeds geen verwondering, dat de gestorvene met de levenden in verbinding treedt.

Gewoonlijk is het een betrekking, waarop men niet erg gesteld is. Huivering voor het mysterieuze, dat men niet begrijpt, vrees voor de toestand, die men niet kent, zullen hiertoe allermeeft hebben bijgedragen. Maar zeker ook de gedachte dat de gestorvene met jaloersheid naar de levenden blikte, die het beter hebben dan hij, ja dat pogingen worden aangewend om hen die leven, te trekken in de sfeer, waarin de gestorvene verkeert.¹⁾ De stervende kan gevaarlijk zijn voor hen, die blijven leven, „teils durch die lebensfeindlichen Mächte, die noch längere Zeit an ihm haften, teils durch seine eigene Seele, die gern andere mit sich ins Jenseits zieht.“²⁾ De dode is dus gevaarlijk, hij is te vrezen. Maar dan kan hij ook niet meer alleen aan het graf gebonden zijn. Als verschijningsvorm van de gestorvene nu is de slang algemeen bekend, het dier dat tussen de graven kruipt, dat zijn verblijf houdt in holen en spelonken. Men nam waar hoe dit dier zich vergastte aan de dodenoffers; wat lag meer voor de hand dan in zulk een slang de epifanie van de dode te zien. Tegelijk is daarmee de gebondenheid aan het graf prijs gegeven.

Bij verschillende stammen in Afrika zijn de gestorvenen geen geesten, maar worden lichamelik als slangen gedacht.³⁾ Biezonder duidelijk wordt deze gedachte weergegeven op een klein marmeren altaar in het museum van Herakleon op Kreta. Boven op het altaar staat een grote schaal, bevattend het gewone dodenvoedsel. Aan een van de zijden van het altaar kronkelt zich een slang naar boven, die uit de aarde kruipt, om zich meester te maken van de zich in de schaal bevindende spijze. De slang is de epifanie van de dode.⁴⁾

¹⁾ Vgl. Les fonctions mentales, p. 365.

²⁾ P. SARTORI. Aangehaald door E. SAMTER, Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig 1911, S. 79.

³⁾ CHANTEPIE, I, S. 137.

Vgl. MEINHOF, S. 35 en HARRISON, fig. 56, 97, 98, 100.

⁴⁾ A.R.W. XII (1909), S. 221. Zie ook KRUYT, blz. 178.

In de Egyptiese teksten wordt ook veel over slangen gehandeld. Aan de ene kant geeft de slang, bv. de ureus, waarmee de koning voorzien is, zijn drager kracht om zijn vijanden te vernietigen. Een beschermende rol speelt ook de grote slang in het verhaal van de schipbreukeling. Doch aan de andere kant is de slang dikwels de verpersoonliking van al wat vijandig is. In het Dodenboek bindt de grote kater de strijd aan met de slang, die tenslotte overwonnen wordt,¹⁾ welke gedachte ook uitgedrukt is in de pyramideteksten:

M3fd-t gaat ten strijde tegen de nek van de slang 'indj; zij gaat opnieuw ten strijde tegen de nek van de slang d_{sr} tp. Wie is het, die zal overblijven? W. is het, die zal overblijven.²⁾

Hier wordt de strijd tussen het leven en de het leven vijandelijke machten beschreven. De slang „vertegenwoordigt den dood als aartsvijand van goden en menschen, gelijk de slang in het Oud-Testamentische paradijs of in den tuin der Hesperiden”. Hiertegenover staat de grote aardslang, die „het leven der aarde”, „het leven der goden” genoemd wordt. Door haar lichaam voert de weg van de zonnegod in het dodenrijk tot vernieuwd leven. Deze slang „vertegenwoordigt den dood die het eeuwige leven van goden en menschen is, evenals de slang in de Aesculapius- en Mithra-verereering of de slang als symbool van den afgestorvene.”³⁾ Deze beide voorstellingen heeft de Egyptenaar niet uit elkaar gehouden, ze vloeien dikwels ineen. KRISTENSEN wijst op het feit, dat de zonnegod in de beschrijving van het twaalfde uur in het boek Am Duat, zijn leven van de aardslang ontvangt, maar ook Apap overwint.

Wij menen echter in de slang niet alleen „het symbool van den afgestorvene” te zien, maar de dode zelf. De gestorvene, als slang gedacht, is de vijand van de levenden; maar ook is de slang

¹⁾ D.B. 17.

²⁾ Pyrt. 438.

³⁾ KRISTENSEN, blz. 29.

een aanwijzing van het „eeuwige leven”, dat de mens staat te wachten. In deze beschouwing is de dualistische en monistische opvatting van de verhouding tussen dood en leven verenigd. In de boven aangehaalde pyramidetekst vinden we de ene kant. De strijd die daar beschreven wordt, is wel algemeen, maar de bijvoeging:

W. is het, die zal overblijven,

doet uitkomen, dat er een tweegevecht bedoeld is tussen de koning en de slang. Zou men niet in de slang een afgestorvene mogen zien, die afgunstig is op de voorrechten van de koning, voor wie geen dood bestaat, maar hem toch in zijn sfeer probeert te trekken? De andere zijde vinden we in de uitspraak:

P. is een slang, die te voorschijn komt als een god, een ureus die te voorschijn komt als Re. ¹⁾

Al mag voor deze uitspraak de oude opvatting niet meer gelden, we mogen er, dunkt me, nog iets van die voorstelling in zien, dat de dode oorspronkelijk als slang gedacht is.

We spreken het vermoeden uit, dat aan de slangenbezweeringen in de pyramideteksten min of meer deze voorstelling ten grond ligt. Wil men zich van de slang ontslaan, men zegt:

Weg, gij slang $\dot{m}n$, verberg u; zorg er voor dat W. u niet ziet. Weg, gij slang $\dot{m}n$, verberg u; kom niet op de plaats waar W. is, opdat hij niet tegen u uitspreekt uw naam van \dot{m} , zoon van $\dot{m}-t$. ²⁾

We vergelijken hiermee de formule om de slang te doen komen in het huis van de vijand.

Dat het vuur uitga, dat geen lamp gevonden worde in het huis onder (?) Ombos. Dat de bijtende slang, die het huis binnengaat, bijt degene die zich daar verborgen houdt. ³⁾

¹⁾ Pyrt. 1091.

²⁾ Pyrt. 434.

³⁾ Pyrt. 247.

Het laten branden van lampen is „ongetwijfeld een oud volksgebruik, daartoe dienend, om de demonen des nachts ver te houden”.¹⁾ Dit merkt KEES op bij een tekst, waarboven als opschrift staat:

Om af te weren de epp slang van de boot van Re, en waarin de raad gegeven wordt:

Steek een lamp aan in de huizen.²⁾

In de demonen die des nachts rondzwerfen om hun gehaat werk te verrichten, zie ik de gestorvenen, die hier, evenals in bovenstaande pyramidetekst, als slangen voorgesteld worden.

BREASTED geeft als zijn mening, dat de slangenbezwingen hun ontstaan te danken hebben aan het feit, dat het begraven lichaam voor de slang gevrijwaard moest worden.³⁾ De slang is voor de meeste primitieven toch niets anders dan een grote worm.⁴⁾

De voornaamste reden ziet BREASTED echter hierin, dat Re door een slang gebeten is, waardoor hij gedwongen was zijn ware naam aan Isis te zeggen. De gestorvene ondervindt ook alles wat Re ondervonden heeft, maar kan zich tevoren beveiligen door allerlei bezwingen. Hier doen zich echter theologiese gezichtspunten voor, die men voor de oudste tijden niet kan laten gelden. Wel wordt in de teksten het meest gesproken van de gestorven koning, maar de slang, als epifanie van de dode, heeft niet zo zeer de bedoeling om het lijk te vernielen, als wel om de gestorven vorst, die onder betere omstandigheden verder leeft, te schaden; weer de strijd tussen dood en leven, konkreter uitgedrukt, tussen de dode die een vegeterend bestaan leidt en de dode die onder gunstiger kondities voortleeft. Beide opvattingen zijn niet uit elkaar te houden. Een principieel verschil maakte het voor de Egyptenaar zeker niet.

¹⁾ KEES, S. 295.

²⁾ LACAU, Nr. 35.

³⁾ BREASTED, p. 135.

⁴⁾ WUNDT, IV, 1. S. 146. MEINHOF, S. 36.

In dit verband wijzen we op de dodendansen uit de Middeleeuwen, waarbij beide voorstellingen ook naast elkaar voorkomen. In een Lübecker dodendans heet het:

„Alsus halet de dôt uns allen, dat is wis,
Den einen junk, den anderen olt, den dridden in siner besten tît,
Alle maket he uns des natûrliken levendes qûit.“¹⁾

De dood eist een ieder op ten dans, maar de doden kunnen het ook doen. De gedachte komt op, dat de gestorvenen in de nacht op het kerkhof hun dansen uitvoeren. Zij trachten de nog levenden in hun midden te krijgen; maar wie meedanst, sterft op de plaats zelf of binnen korte tijd.²⁾

Ook de Pontianaq, de ziel van een vrouw die in het kraambed is gestorven, heeft het gemunt op de levenden, om hen in een zelfde toestand te brengen, waarin zij zelf zich bevindt. Uit wraak over haar ongelukkig lot, is zij er steeds op uit om vooral zwangere vrouwen aan te vallen. Zij heeft echter een direkte reden om toornig te zijn, omdat haar de moedervreugde niet gegund is.

Geheel op deze lijn staat datgene, wat ROHDE opmerkt van de Erinyen in Griekenland. Hij vindt nl. sporen dat „die Erinys eines Ermordeten nichts Anderes war, als seine eigene zûrnende, sich selbst ihre Rache holende Seele.“³⁾ Hier heeft de ziel ook een direkte reden om toornig te zijn, daar de drager der ziel vermoord is.

Al mag bij de Pontianaq en in het aangehaalde bij ROHDE de wraakgedachte sterk naar voren komen, de achtergrond is ook hier, dat de dode de nog levenden in zijn sfeer wil trekken.⁴⁾

De latere opvatting, dat de Erinyen beschermers zijn van het recht, is zeker niet de oorspronkelijke. Zij werden in vroegere tijden beschouwd als demonen, die voor de levenden gevaarlijk

¹⁾ H. BAETHCKE, Des dodes danz. Nach den Lübecker Drucke von 1489 und 1496. Tübingen 1876, S. 19.

²⁾ W. STAMMLER, Die Totentânze. Leipzig 1922, S. 3.

³⁾ ROHDE, S. 270.

⁴⁾ Vgl. ERMAN, Literatur, S. 112, A 4. WEICKER, S. 3.

waren. Miss HARRISON komt tot het volgende resultaat. ¹⁾ De Erinyen zijn gestorvenen of zielen van gestorvenen en de vorm waarin deze zich belichamen is de slang. In dit zelfde artikel noemt Miss HARRISON enige parallellen bij de primitieven, die ook in dit verband vermeld kunnen worden.

Wanneer in Oost Sentraal Afrika een gestorven man zijn nog levende vrouw wil doen schrikken, is hij daartoe in staat, door te verschijnen in de vorm van een slang. ²⁾

Bij de Baronga wordt in een slang de inkarnatie van een gestorvene gezien. De slang wordt niet vereerd, maar wel gevreesd, om datgene wat hij kan bewerken. Een inboorling achtervolgde een slang, die weggroop in het huis van een zendeling. Plotseling ontstond er brand in dat huis. De mening was nu, dat de slang de brand veroorzaakt had; die slang toch was de epifanie van een man, die in de nabijheid was begraven en uit de aarde was te voorschijn gekropen om zich op de zendeling te wreken. ³⁾

Waar nu de gestorvene zich buiten het graf kan doen gelden en dat vaak op een voor de levenden gevaarlijke wijze, worden ook de ziekte-verschijnselen aan de doden toegeschreven. Dit blijkt bv. uit de „Zaubersprüche für Mutter und Kind“ zeer duidelijk. ⁴⁾ Daar komt een tekst voor, die ERMAN aldus vertaalt: „Ich habe seinen Schutz gegen dich bereitet aus cf3-t Kraut..., aus Knoblauch(?)... der schädigt dich, aus Honig der ist süß gegen die Menschen und schrecklich gegen die Verstorbene.“ ⁵⁾ Ook ERMAN ziet in de ziektedemon een rondwarende dode en het lijkt hem waarschijnlijk, daarbij te denken aan dode mannen en vrouwen (mwt en mwt.t), die hun graven

¹⁾ The Journal of Hellenic Studies, XIX (1899), p. 205 ff. Zie ook een artikel van RUD. HERZOG in A.R.W. X (1907), S. 227.

²⁾ Ibidem, p. 215, uit DUFF MAC DONALD, Africana, 1882. Vol. 1, p. 63.

³⁾ Ibidem, p. 216, uit JUNOD, Les Barongas, p. 396. Vgl. KRUYT, blz. 179.

⁴⁾ Phil und hist. Abh. der königl. preuss. Akademie der Wissenschaften. Berlin 1901.

⁵⁾ Ibidem, S. 12.

verlaten om nieuwe metgezellen te halen. ¹⁾

Dat echter de ziektedemon = de gestorvene ook in deze rij van teksten voorgesteld wordt als een slang, zien we uit de formule om nšw uit alle leden van een kind te verdrijven. ERMAN vertaalt aldus: „Ich vertreibe die Krankheit, die in deinem Leibe ist, und das Leiden (?) das in deinen Gliedern ist, ...ein Krokodil, schnell inmitten des Stroms, und eine Schlange, schnell an Gift.“ ²⁾ Zowel ERMAN ³⁾ als KEES ⁴⁾ wijzen in dit verband op D. B. 92:

Houdt verborgen de plaatsen die de leden van Osiris bevatten, bewaakt de 3hw, houdt opgesloten de schaduwen van de doden, (van de gestorven man en de gestorven vrouw) die kwaad tegen mij bewerken, zodat zij mij geen kwaad (meer) kunnen doen.

Zelfs wanneer andere, meer natuurlijke oorzaken voor ziekte en dood worden aangenomen, neemt de primitief toch nog gaarne als een der redenen daarvoor aan, dat de gestorvene zijn macht ontplooit. ⁵⁾

We komen dus tot de konklusie dat de gestorvene niet meer alleen aan het graf is gebonden, maar zich ook buiten zijn eigenlijk domein kan voordoen, zij het gewoonlijk alleen ten kwade, vooral bij ziekte en dood. Ook voor Egypte vonden we, dat de slang als manifestatie van de dode werd aangenomen. Wel hebben wij nu eens gesproken over de dode zelf, dan weer over datgene wat na de dood voortleeft, wil men zijn „ziel”, maar oorspronkelijk werd hierin geen onderscheid gevoeld. Het dualisme van „ziel” en lichaam mag hier en daar reeds iets naar voren treden, misschien meer onbewust dan bewust doordacht, daarover wordt verder niet gedacht. Het is oorspronkelijk de gehele mens die voortbestaat. „Der Tote ist, wo er erscheint, oder wenn er im

¹⁾ Ibidem, S. 13.

²⁾ Ibidem, S. 19.

³⁾ Ibidem, S. 13.

⁴⁾ KEES, S. 55.

⁵⁾ Les fonctions mentales, p. 321.

Jenseits weiter lebt, stets der ganze Mensch. Der genaue Seelenbegriff, wie wir ihn abstrahieren, besteht nicht. Es ist auch nichts Ueberirdisches, keine von unserer verschiedene Welt damit verbunden, wie nach moderner Vorstellung, sondern es ist in jeder Beziehung dieselbe Wirklichkeit, die den Primitiven auch sonst umgibt.“¹⁾)

¹⁾ PREUSS, S. 17.